

Ignatowicz, Zdzisława

"Zygmunt Zawirski: His Life and Work. With Selected Writings on Time, Logic and Methodology of Science", Irena Szumilewicz-Lachman, Dordrecht-Boston-London 1994 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 40/3, 199-204

1995

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

(choć prawdopodobnie tak właśnie brzmiało pierwotne nazwisko tej rodziny pochodzenia węgierskiego). Na każdej stronie znajduje się nagłówek będący tytułem całego tomu; dla czytelnika byłoby wygodniej, by były to tytuły rozdziałów. Nie jesteśmy też przyzwyczajeni, by w tekście podawać odsyłacze w formie skróconych tytułów źródeł. Zwykle numeruje się odsyłacze i w tekście padaje się tylko numery.

Te uwagi krytyczne nie zmniejszają dużej wartości tomu, pierwszego tego rodzaju w literaturze historii polskiej chemii.

Roman Mierzecki
(Warszawa)

Irena Szumilewicz-Lachman: *Zygmunt Zawirski: His Life and Work. With Selected Writings on Time, Logic and Methodology of Science*. Translations by Feliks Lachman. Dordrecht–Boston–London (Kluwer Academic Publishers), 1994, XV, 381 s.

Boston Studies in the Philosophy of Science, vol. 157.

Książka I. Szumilewicz-Lachman, od lat związanej z London School of Economics, a także wykładowcy na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie (PUNO) wydaje się właściwym sposobem prezentacji cudzoziemcom myśli polskiego filozofa, jednego z najwybitniejszych przedstawicieli Szkoły Lwowsko-Warszawskiej, Zygmunta Zawirskiego (1882–1948). Autorka przypomina swą książką, że twórczość tego myśliciela zawiera treści o nieprzemijającej wartości; wiele jest racji w uwadze ze skrzydełka obwoluty, że realną wartość osiągnięć Zawirskiego można lepiej zrozumieć dzisiaj niż w czasach mu współczesnych. Niewątpliwą zaletę omawianej edycji stanowi całościowe i gruntowne ujęcie jego filozofii¹.

Irena Szumilewicz-Lachman bada strukturę poglądów Zawirskiego we wszystkich fazach ich rozwoju, ukazuje w sposób przejrzysty, przykuwający uwagę uwikłanie jego myśli w najważniejsze, kontrowersyjne problemy epoki. Złożone i różnorodne zagadnienia, którymi się zajmował, wyraźnie wyeksponowano, precyzyjnie omówiono i poddano analizie krytycznej. Dobrze przemyślany wybór prac Z. Zawirskiego, po raz pierwszy przetłumaczonych na angielski, ilustruje poglądy, metodę pracy i sposób ujmowania badanych przezeń zagadnień.

Złożoną z dwóch części książkę przejrzysto zaplanowano pod względem konstrukcyjnym. Część pierwsza *A Historico-Critical Introduction* (s. 3–80) – to erudycyjne, napisane przystępnym, żywym i jasnym językiem autorskie opracowanie zawierające prezentację Zygmunta Zawirskiego na tle epoki, w której żył i tworzył, oraz systematyczny przegląd jego głównych publikacji, wykładających poglądy filozoficzne tego myśliciela w dziedzinie logiki, semiotyki i filozofii

nauki. Druga część książki, zajmująca ponad trzy czwarte objętości tekstu, zatytułowana *Zygmunt Zawirski: Selected Writings on Time, Logic and the Methodology of Science* (s. 83–347) zawiera obszerny wybór pism Zawirskiego w tłumaczeniu Feliksa Lachmana. Książkę zamyka bibliografia najważniejszych publikacji Zawirskiego.

Opracowanie I. Szumilewicz-Lachman poprzedzone jest krótką (s. XIII–XIV) przedmową wydawcy serii, Roberta S. Cohena. Cenną pozycją książki są przypisy, stanowiące źródło bardziej szczegółowych informacji.

Część pierwsza, wstęp autorski, podzielona jest na pięć rozdziałów. Ponieważ książka przeznaczona jest głównie dla czytelników spoza Polski, nie zawsze znających jej dzieje, w rozdziale pierwszym *Some data* (s. 3–7) przedstawiono tło historyczne, wskazano czynniki, które złożyły się na powstanie w Polsce szkoły filozoficznej o światowym znaczeniu, skupiającej wielu znakomitych uczonych, których wkład do nauki polskiej i światowej jest bardzo znaczący. Rozdział drugi *Kazimierz Twardowski (1866–1938) the creator of the Lwów-Warsaw School (LWS)* (s. 8–14) zawiera prezentację sylwetki Kazimierza Twardowskiego jako nauczyciela, wychowawcę, organizatora życia naukowego i filozofa. W rozdziale trzecim *The Lwów Warsaw School (1895–1939)* (s. 15–18) przypomina korzenie twórczości i działalności naukowej Zawirskiego – Szkołę Lwowsko-Warszawską, jej genezę, rozwój, podstawowe założenia oraz znaczenie dla rozwoju filozofii w Polsce i na świecie. W rozdziale czwartym: *The LWS and the Vienna Circle (VC)* (s. 19–32) porównano poglądy polskiej szkoły z logicznym empiryzmem, reprezentowanym przez Wiedeńczyków, starano się ocenić rolę i znaczenie Szkoły Lwowsko-Warszawskiej zgodnie z prawdą historyczną, na przykładach zilustrowano relację między obiema szkołami filozoficznymi². Rozdział piąty *Zygmunt Zawirski, a Short Bio-Bibliography (28 IX 1882–2 IV 1948)* (s. 33–37) poświęcony jest ukazaniu pracowitej drogi Zawirskiego, syna powstańca z 1863 r., do kariery uniwersyteckiej, zakończonej objęciem katedry w najstarszej polskiej placówce naukowej – Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. W rozdziale tym przedstawiono jego działalność naukową, m.in. autorka zwróciła uwagę na prądy i wpływy, którym podlegał, zanalizowała jego pracę doktorską z roku 1910, napisaną pod kierunkiem K. Twardowskiego *Ilość praw kojarzenia przedstawień*; szczegółowe omówienie wybranych prac Zawirskiego wypełniło kolejne trzy podrozdziały (5.1–5.3). Autorka podzieliła je na grupy tematyczne, czyniąc różnorodność poglądów przejrzystą i ułatwiając ich śledzenie.

W podrozdziale 5.1 *The Methodological Problems of Science* (s. 37–43) przedstawiono rozprawy, dotyczące przyczynowości, determinizmu, teorii względności Einsteina, mechaniki kwantowej, zastosowań metody aksjomatycznej, eksperymentów krzyżowych. Autorka omówiła następujące publikacje Zawirskiego: studium teoriopoznawcze *Przyczynowość a stosunek funkcjonalny* (1912), pracę nagrodzoną na III konkursie „Przeglądu Filozoficznego”; *Związek zasady*

przyczynowości z zasadą względności (1924); *Teoria kwantów a zasada przyczynowości* (1930); *Uwagi o metodzie nauk przyrodniczych* (1948); *W sprawie indeterminizmu fizyki kwantowej* (1931). Prace te odzwierciedlają gorącą dyskusję toczoną w owych czasach, dotyczącą zasady przyczynowości w nauce.

Przegląd drugiej grupy prac Zawirskiego zawiera podrozdział 5.2 *Logic and its Applications to Physics* (s. 43–64). Autorka zanalizowała w nim publikacje poświęcone logice wielowartościowej i intuicjonistycznej, przedstawiła też jego pracę *O modalności sądów* (1914), będącą krytyczną analizą dyskusji, dotyczącej zdań modalnych.

Poglądy Zawirskiego na zastosowanie logik wielowartościowych we współczesnej fizyce teoretycznej ukazano na podstawie prac: *W sprawie indeterminizmu fizyki kwantowej* (1931), *Znaczenie logiki wielowartościowej dla poznania i jej związek z rachunkiem prawdopodobieństwa* (1934), *Stosunek logiki wielowartościowej do rachunku prawdopodobieństwa* (1934).

I. Szumilewicz-Lachman przedstawiła stanowisko Zawirskiego i Reichenbacha w sprawach dotyczących logiki wielowartościowej i probabilistycznego rozstrzygnięcia problemów teoretycznych w naukach empirycznych, wyrażone na specjalnej sesji, poświęconej tym kwestiom podczas Pierwszego Międzynarodowego Kongresu Filozofii Naukowej w Paryżu (wrzesień 1935), podkreśliła różnice, jakie występowały między tymi stanowiskami. Autorka odwołała się do sprawozdania Zawirskiego z tego kongresu – *Wrażenia z I Międzynarodowego Kongresu Filozofii Naukowej*; przytoczyła zarzuty przeciwko obu koncepcjom, wskazała późniejsze zmiany w poglądach obu myślicieli.

Koncepcja nauki, jeden z najbardziej dyskutowanych problemów w owym czasie, została interesująco scharakteryzowana na podstawie dwóch prac Zawirskiego: *Doniosłość badań logicznych i semantycznych dla teorii fizyki współczesnej* (1938) i *Uwagi o metodzie nauk przyrodniczych* (1948).

Rozpatrzono pogląd Zawirskiego na pojęcie naukowości, sensowności zdań, na kryterium demarkacji, występujące w roli zasady pozwalającej odróżnić naukę od metafizyki, rozważono problem sprawdzalności hipotez w naukach przyrodniczych, pojęcie rewolucji w nauce. Przytoczono argumenty przeciw popperowskiemu falsyfikacjonizmowi. Odpowiednie cytaty z wyżej wymienionych publikacji Zawirskiego i książki K. Poppera *Conjectures and Refutations* (1971) dobitnie charakteryzują istotne różnice w poglądach obu filozofów na rozwój nauki. Autorka odtworzyła rozważania Zawirskiego nad wysuniętą przez Duhema kwestią eksperymentów krzyżowych, przytoczyła wyjaśnienia wykazujące niemożność takiego eksperymentu³.

Dogłębna analiza prób aksjomatyzacji teorii, przeprowadzona przez Zawirskiego w obszernej rozprawie *Metoda aksjomatyczna a przyrodoznawstwo* (1923) została syntetycznie i klarownie ujęta przez autorkę, która odzwierciedliła wielkie

nadzieje, jakie Zawirski wiązał – za przykładem Łukasiewicza – z metodą aksjomatyzacji systemów metafizycznych.

Omówienie ostatniego wielkiego problemu, interesującego Zawirskiego – zagadnienia czasu – wypełniło podrozdział 5.3 *Time* (s. 64–78). Warto zaznaczyć, że I. Szumilewicz-Lachman jest kompetentną znawczynią tego problemu, o czym świadczą jej własne publikacje. Jest autorką następujących książek: *Teoria śmierci cieplnej Wszechświata* (Warszawa 1961) i *O kierunku upływu czasu* (Warszawa 1964). Powoływała się w nich m.in. na prace Zawirskiego o czasie. W podrozdziale *Time* autorka zrekonstruowała poglądy ontologiczne Zawirskiego na podstawie dwu jego prac: rozprawy *Wieczne powroty światów. Badania historyczno-krytyczne nad doktryną „wiecznego powrotu”* (1927), wydanej po dziesięcioletnich badaniach problemu oraz książki *L'évolution de la notion du temps* (1936).

Autorka uznała, że argumenty Zawirskiego przemawiające za metafizyczną koncepcją o zamkniętych cyklach ewolucji Wszechświata są wątpliwe; zaznaczyła, że ryzykowna jest i sprzeczna z normami naukowymi akceptacja teorii tylko dlatego, że „nie można jej zaprzeczyć z całą pewnością” (s. 71).

Niewątpliwie za największe dzieło Zawirskiego, pozycję o trwałej wartości, wypada uznać *L'évolution de la notion du temps* (1936). Rozprawa ta, wyróżniona I nagrodą w konkursie włoskiego dwumiesięcznika „Scientia” – to obszerna (XV + 357 ss.) monografia historyczno-krytyczna, jedna z najgruntowniejszych w światowej literaturze przedmiotu⁴. W chwili opublikowania była uważana za najbardziej nowoczesną, zawierała bowiem rozwój pojęcia czasu od pitagorejczyków do koncepcji wykorzystywanych we współczesnej fizyce teoretycznej. Szkieletowo przedstawiono podniesione przez Zawirskiego fundamentalne zagadnienia związane z czasem, formułowane w filozofii i fizyce, zagadnienia nadal aktualne i kontrowersyjne. W swym omówieniu badanego przez Zawirskiego problemu czasu autorka oparła się głównie na napisanej po polsku pracy Zawirskiego *Rozwój pojęcia czasu*⁵, która jest jedynie streszczeniem dzieła wyróżnionego nagrodą Eugenio Rignano. Autorka tego nie zaznacza – mimo, że cytuje fragmenty z tej rozprawy, nieraz z podaniem stron (s. 75, s. 77–78).

Część druga książki, zawierająca trafnie wybrane prace Zawirskiego, ilustruje wszechstronność jego zainteresowań. Staranny i wierny przekład sprawia, że teksty pisane kilkadziesiąt lat temu wciąż budzą zainteresowanie czytelnika. Tłumaczone prace zostały zgrupowane następująco: *Reports* – rozdział 1 (s. 83–111), *Logic* – rozdział 2 (s. 112–168), *Methodology* – rozdział 3 (s. 169–189) i *Time* – rozdział 4 (s. 190–374).

Rozdział 1 zawiera *Sprawozdanie z Ósmego Międzynarodowego Kongresu Filozoficznego* (1934) i *Wrażenia z I Międzynarodowego Kongresu Filozofii Naukowej* (1935). Z prac Zawirskiego dotyczących logiki (rozdział 2) autorka wybrała *Stosunek logiki wielowartościowej do rachunku prawdopodobieństwa* (1934) oraz *Geneza i rozwój logiki intuicjonistycznej* (1946). Poglądy Zawirskiego

na metodologiczne problemy nauki prezentuje rozprawa habilitacyjna z 1924 r. *Związek zasady przyczynowości z zasadą względności* i krótka ale, niezwykle bogata w treść, praca *Uwagi o metodzie nauk przyrodniczych* (1948). Najwięcej miejsca zajmują duże fragmenty z dzieła Zawirskiego *L'évolution de la notion du temps*, tłumaczone z francuskiego (s. 190–374).

Książka I. Szumilewicz-Lachman ma zalety dydaktyczne i poznawcze. Powinna zainteresować zarówno tych czytelników, którzy już częściowo znają spuściznę Zawirskiego i tych, którzy mało lub prawie nic o filozofie tym nie wiedzą. I. Szumilewicz-Lachman nie tylko rzeczowo i obiektywnie, opierając się na materiałach źródłowych, przekazuje informację o polskim filozofie, ale – eksponując problemy istotne, wątki fundamentalne i kontrowersyjne do dziś – pobudza do głębszego zastanowienia się na czym polega aktualne znaczenie jego filozofii. Ukazuje człowieka o wielkiej erudycji, odznaczającego się zdolnością widzenia każdego problemu w kontekście historycznym, łączącego ujęcie analityczne z syntetycznym, obdarzonego wreszcie niezależnością sądu. Pasjonowały go przede wszystkim konsekwencje fizyki współczesnej, zrewolucjonizowanej przez teorię względności i mechanikę kwantową, zastosowania logiki w teoriach naukowych (był pierwszym, który próbował stosować logikę wielowartościową do teorii fizycznych) oraz problemy ontologiczne związane z czasem.

Dostrzeżone drobne uchybienia omawianej pracy są natury formalnej. Dotyczą głównie cytatów – zdarza się, że nie podano tytułu cytowanego fragmentu lub numeru strony, z której fragment ten pochodzi. Można by również żałować, iż nie zachowano konsekwencji w tłumaczeniu kilku tytułów prac Zawirskiego. Np. na s. 36 tytuł rozprawy *Ilość praw kojarzenia przedstawień* przetłumaczono jako *On The Laws of association of images, and their number*, a w wykazie publikacji na s. 376 jako *The Number of the Laws of Association*. Raz autorka pisze o pracy zatytułowanej *Considerations on the Method of Natural Sciences* (s. 37), a następnie o tej samej pracy jako *Observations on the Method of Natural Sciences* (s. 54). Tej ostatniej publikacji – *Uwagi o metodzie nauk przyrodniczych* – brakuje w wykazie głównych dzieł Zawirskiego, chociaż przetłumaczono ją w całości na język angielski⁶. Błędem edytorskim obciążony jest cytat na s. 51 – zapomniano o umieszczeniu znaków logicznych między cytowanymi zdaniem logicznymi.

Te drobne usterki w najmniejszej mierze nie mogą zmienić wysokiej oceny wysiłku edytorskiego, jaki został włożony w przygotowanie tej wartościowej książki. Jest to z pewnością dzieło, które odegra istotną rolę w recepcji myśli Zawirskiego poza granicami Polski i przyczyni się do pogłębienia w światowym środowisku filozoficznym znajomości filozofii polskiej.

Przypisy

¹ Dotychczasowe prace o Zawirskim miały charakter fragmentaryczny, zob. np. Z. P u t e r m a n : *Poglądy Zygmunta Zawirskiego na przyczynowość i determinizm*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1967 seria I z. 49 s. 31–47; S. K i c z u k : *Stosowalność logik wielowartościowych w teoriach fizycznych w ujęciu Z. Zawirskiego*. „Studia Philosophiae Christianae” 1974 t. 10 z. 2 s. 101–130; t e n ż e : *Zygmunta Zawirskiego koncepcja mechaniki kwantowej*. „Roczniki Filozoficzne” 1975 t. 23 z. 3 s. 75–94.

² Założenia, genezę, rozwój i znaczenie Szkoły Lwowsko-Warszawskiej I. Szumilewicz-Lachman przedstawiła już wcześniej na londyńskim Kongresie Kultury Polskiej w 1985 r., w referacie *Szkoła Lwowsko-Warszawska a Koło Wiedeńskie*. (*Filozofia polska na obczyźnie*, Polskie Towarzystwo Naukowe na Oczyźnie, Londyn 1987).

³ Poglądy Zawirskiego na *experimentum crucis*, zawarte w jego pracy *Doniosłość badań logicznych i semantycznych dla teorii fizyki współczesnej* (1938) cytuje Jan S u c h w książce *Czy istnieje eksperymentum crucis?*, Warszawa 1975 s. 445–446.

⁴ Rozprawę Zawirskiego o czasie inny wybitny filozof okresu międzywojennego, Joachim Metallmann, uznał za „jedyny dotychczas kompletny zarys dziejów pojęcia czasu [...], problematów trudnych, zawiłych i splątanych, spiętrzonych w ciągu wieków i pod jedną ukrytą nazwą”. J. M e t a l l m a n n (rec.): *Zygmunt Zawirski L'évolution de la notion du temps*. „Przegląd Filozoficzny” 1938 t. 41 s. 214.

⁵ Z. Z a w i r s k i : *Rozwój pojęcia czasu*. Kraków 1935 lub „Kwartalnik Filozoficzny” 1935 t. 12 z. 1 i 2.

⁶ Wedle autorki (s. 37) artykuł Zawirskiego *Considerations on the Method of Natural Sciences* ukazał się we Lwowie w 1931 r.; brak jednak informacji, w jakim czasopiśmie go opublikowano. Artykuł ten można znaleźć w czasopiśmie „Przegląd Filozoficzny” 1948 t. 44 s. 315–318. Por. także J. W o l e ń s k i : *Filozoficzna Szkoła Lwowsko-Warszawska*. Warszawa 1985 s. 337.

Zdzisława Ignatowicz
(Warszawa)

Gabriel B r z ę k : *Alfred Lityński twórca nowoczesnej hydrobiologii polskiej. W pięćdziesiątą rocznicę śmierci*. Suwałki 1994 Wigierski Park Narodowy, 97 s., ilustr. *Postowie* Macieja Kamińskiego.

Książkę tę wydano na zlecenie Wigierskiego Parku Narodowego przy pomocy finansowej Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Suwałkach, Komitetu Badań Naukowych, Polskiego Towarzystwa Hydrobiologicznego oraz Wigierskiego Parku Narodowego. Skromna była to pomoc. O Alfredzie Lityńskim i jego pracy Autor mógłby napisać obszerną monografię, dziś